

ELVIRA WERKMAN

Vogels

en de liefde

MET ILLUSTRATIES VAN STEF DEN RIDDER

KNNV Uitgeverij

2017

Inhoud

Voorwoord 7

Dagboekfragment – 7 augustus 2013 9

Elke vogel zijn eigen karakter 11

Zoveel vogels, zoveel liefdes 14

Heggenmus – Dubbele agenda 18

Turkse tortel – Tortelen met de Franse slag,
in voor- en tegenspoed 21

De vrouw bepaalt 24

Merel – Einzelgänger 26

Trek je beste veren aan en zing een mooi lied 29

Paradijsvogel – Exentriekeling 33

Intermezzo – Baltzen 36

Liefde gaat door de maag 41

Stenuil – Gezin uit de jaren vijftig 43

Op leven en dood 46

Havik – Samen sterk, tot de dood 49

Tot de dood ons scheidt 51

Grauwe gans – De ene relatie is de andere niet 55

Knobbelzwaan – 1 vrouw, 5 mannen 58

Terug naar de geboortegrond 61

Tureluur – Seks met je ex 63

Ooievaar – Klepperende liefde op het nest 66
Fuut – Nieuwe lente, nieuwe liefde 69
Wilde eend – Spetterende voorstelling 73
Paren met de buren 75
Pimpelmees – Kleuren maken de man 77
Ménage à trois 81
Huisvrienden 84
Harems en meer extremen 86
Homohuwelijk 91
Homoseksueel gedrag – Normaal onderdeel in de natuur 95
Wie zorgt er voor de jongen 97
Ijsvogel – Hier en daar een vrouw 101
Blijvers en vlieders 104
Groot en hulpeloos 106
Adoptie 108
Liefde 112
Kauw – Liefde voor het leven 116

Dank 119
Literatuur 121

Voorwoord

“Eigenlijk ben ik veel mannelijker dan jij”, gooide een bevriende collega mij laatst voor de voeten en zette vervolgens de feiten op een rijtje: “ik heb vier kinderen bij twee vrouwen en jij bent nu bij je derde vrouw en hebt maar twee kinderen.” In zijn redentie kloppen de getallen, maar daarmee is het ene niet per se beter dan het andere, volgens mij. Binnen onze soort, *Homo sapiens*, hebben wij elk onze individuele voortplantingsstrategie gevolgd, die overigens afwijkt van de soorteigen monogame voortplanting. Als je het goed doet, heb je voor succesvolle voortplanting genoeg aan één partner.

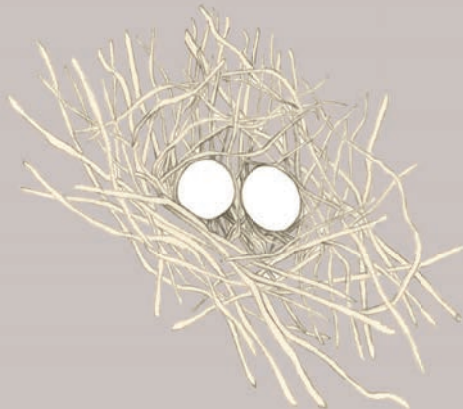
Sinds mijn kindertijd kijk ik naar vogels. Mijn hobby werd mijn werk en vogels blijven mij boeien. Vogels zijn niet anders dan mensen. Elke soort heeft zijn eigen liefdesleven, met bijbehorende baltsrituelen en partnerkeuzes. De ene soort brengt de jongen groot in een kolonie, de andere soort nestelt solitair territoriaal. Toch denk ik dat vogels niet alleen exemplaren zijn van een soort, elke vogel is een individu dat individuele keuzes maakt.

Wetenschappers en natuurbeschermers zijn in de regel terughoudend in het toekennen van emoties aan dieren, het is nu eenmaal niet te controleren wat een dier werkelijk denkt en voelt. Maar als ik kijk naar de koolmezen op een voertafel, zie ik assertieve en onderdanige mezen. Dit gedrag is misschien te verklaren door

de conditie van de vogel. Maar er zijn ook afwachende exemplaren tegenover opportunistische mezen die snel nieuwe voedselbronnen uitproberen en zelfs uit je hand durven te eten. Dàt is de aard van het individu. Veel diergedrag is instinctief, een deel van het gedrag is aangeleerd en sommige gedragingen komen voort uit individuele keuzes. Angst bijvoorbeeld, is een levensbepalende emotie; hoeveel risico durf ik te nemen voor deze voedselbron of voor deze potentiële partner?

Aan vogels worden allerhande eigenschappen toegekend, die door mensen hogelijk worden gewaardeerd zoals vrijheid, wijsheid en trouw. Is dat wel zo? Elvira Werkman durft een werkveld te betreden dat nog door weinigen voor haar is verkend. Zij leidt de lezer langs de grens tussen wetenschap en emotie. Waar ligt de scheidslijn tussen voortplantingsstrategie en liefde? Lees haar bevindingen en vel je eigen oordeel; over de vogels om je heen en misschien wel over jezelf.

Jip Louwe Kooijmans, december 2016

7 augustus 2013

Vogeleiland

Duizenden en duizenden vogels bij elkaar op een kleine rots in zee. Een eilandje waar je in minder dan een uur omheen kunt lopen. Als je tenminste doorstapt en niet stilstaat bij al die broedende vogels. Vrijwel elke centimeter wordt gebruikt. Drieteenmeeuwen, papegaaiduikers, alken, zeekoeten en kuifaalscholvers. Je hoort én ruikt uitsluitend broedende vogels. Een indringende melange van verse vis, ammoniak en zilte lucht. De intense geur kruipt diep in mijn huid, haar en kleding. Dit is het onbewoonde eilandje Hornøya in de Barentszee, in het uiterste noordoosten van Noorwegen. Een van de mooiste plekken die ik ken, het Varangerfjord. Mijn derde bezoek alweer, maar ik vind het nog steeds heerlijk. Wat een geweldig paradijs voor vogelliefhebbers. En die ruimte, die weidsheid ... ik zou hier best willen wonen. Er staat nog een camping te koop zag ik.

Vanaf het havenplaatsje Vardø varen we met een vissersbootje in twintig minuten naar Hornøya. De visser wil weten hoe laat hij ons weer moet ophalen. ‘Wat is de laatste mogelijkheid?’ Dat blijkt halfvier in de middag te zijn. Mooi, dan hebben we vijf uur op het eiland, dat moet voldoende zijn, denk ik.

Over een smal paadje zoeken we een weg tussen de vogels. De kinderen kijken hun ogen uit. Doorgaans zijn de drie niet bepaald eensgezind,

maar hierin kunnen ze elkaar vinden: zóveel vogels zagen ze nog nooit bij elkaar. En: de papegaaiduiker staat nu met stip op nummer 1 in de vogel-top 10 van hen alle drie, meldt oudste me, terwijl we roerloos een papegaaiduiker met een rijtje visjes in zijn snavel bewonderen. Op twee meter afstand. De papegaaiduiker kijkt even terug en schiet dan zijn nestholletje in.

De tijd blijkt te kort. We hebben nog niet genoeg gekregen van het fotograferen, middelste maakt nog snel een filmpje en de laatste lege zee-egelschalen worden in de tas gestopt om mee te nemen als het rode stipje van de vissersboot onze kant op koerst.

*Eenmaal plaatsgenomen op de bank in de cabine van het bootje galmt de wilde kakofonie van vogelgeluiden nog na in mijn oren. Scheef hangend op de bank probeer ik het eiland in een laatste foto te vangen. Dat lukt niet echt, te veel opspattend water achter de boot en het is gaan miezeren. Het eiland wordt nu snel kleiner en kleiner. Dan draai ik me om en kijk naar de kinderen: vurig rode wangen, verwaaide haren, stille tevreden blik, zakjes met gevonden 'schatten' stevig in de handen. Dus zo ziet geluk eruit, schiet door me heen en ik neem een foto. Ik voel mijn eigen wangen nagloeien. Voldaan leun ik achterover en haal diep adem. Het zal nog wel even duren voor de geur is ver-
vaagd, dat weet ik zeker.*

Elke vogel zijn eigen karakter

Of je nu in de stad woont of buiten, overal zijn vogels. Je hoeft niet per se naar een vogeleiland om ze te bewonderen. Merels, duiven, mussen, eenden ... Prachtige, fascinerende wezens die gewoon in je tuin leven of vlak over je hoofd scheren als je over de markt loopt. Zo dichtbij en toch is er nog zo veel wat we niet van ze weten. Wat gaat er in zo'n kop om? Misschien niet zo heel veel, kun je denken – ze hebben immers vrij kleine hersenen – maar spreek met een vogelonderzoeker die al twintig, dertig of zelfs vijftig jaar naar één specifieke vogelsoort kijkt en je hoort verhalen over gevoel, sterke sociale banden en ja, zelfs het woord 'liefde' nemen sommige vogelaars in de mond. Zij spreken over individuen en geven ze namen, 'want nummers zijn ook zo onpersoonlijk'. Je goudvis noem je Bobbie en de kanarie Klaas, maar een merel in de tuin is gewoon een van de vele merels. Behalve als je de tijd neemt om ze te leren kennen.

'Afgeleid van de Latijnse naam voor merel Turdus merula gaf ik hem de naam Turi en het vrouwtje noemde ik Meri. Vanaf het begin combineerde ik rozijnen strooien met een gefloten roepje. Volgens Ivan Petrovitsj Pavlov had ik de vogels nu met succes een 'geconditioneerde reflex' aangeleerd. Op mijn fluittoontje kwamen de merels in blijde verwachting naar mij toe.'

Uit: Mereldagboek, Hay Wijnhoven

Het herkennen van vogelindividuen strekt zelfs verder dan de tuinvogels. Veel vogelonderzoekers in het veld herkennen na verloop van tijd ‘hun’ vogels. Zo ziet ganzenonderzoeker Berend Voslamber, die ruim een derde van zijn leven de grauwe ganzen in de Ooijpolder volgt, al van verre welke gans daar in het veld loopt. ‘Ik weet ook niet precies waar ik dat aan zie. Hoe herkennen wij mensen elkaar? Ik let vaak op het totaalplaatje en niet op details, terwijl die natuurlijk wel meewerken. Voor een leek zijn al die ganzen hetzelfde, maar als je er veel naar kijkt, en als je er – zoals ik – ook veel in handen hebt gehad om te ringen, dan zie je dat ze allemaal verschillen van elkaar. Voor ons zijn dat subtiele verschillen, maar zij herkennen elkaar daaraan. Er zijn ganzen die altijd rechtop lopen, terwijl sommige juist een meer ineengedoken houding hebben. Ze hebben heel sterk een eigen karakter, een persoonlijkheid. Ook tijdens het ringen merk ik verschillen. De een rent na het ringen meteen als een speer naar het water, de ander loopt heel rustig weg. En ik heb er ook weleens eentje meegemaakt die zich eerst omkeerde, mij nog een paar klappen gaf en toen pas naar het water liep. Zo van: “Wat wou jij nou, ganzenmannetje!”’

Het moge duidelijk zijn: de ene vogel is de andere niet. Iedere vogel heeft zijn eigen persoonlijkheid en ‘karaktertrekken’, wat betekent dat hij ook individuele afwegingen neemt. Merel Burgering, promovendus neuropsychologie en gedragsbiologie, zegt dat de persoonlijkheid net zo vastligt als de kleur van de vleugels. ‘Elk dier en ieder mens, hoe klein en hoe jong ook, heeft persoonlijkheid. Dat ligt grotendeels al vast in de genen.’ Vogels hebben ‘trekjes’ die de ene zebra-vink van de andere onderscheiden. Een

avontuurlijke zebrovink in een nieuwe omgeving gaat meteen de boel verkennen, terwijl een verlegen vogel eerst rustig in een hoekje de kat uit de boom kijkt. En zebrovinkvrouwtjes blijken niet zomaar de eerste de beste partner te kiezen, maar ze zijn behoorlijk selectief. Zij zoeken een partner uit die bij ze past en dat hoeft niet per se die met de mooiste veren te zijn. Persoonlijkheid vinden ze belangrijker: avontuurlijke zebrovinken kiezen een avontuurlijke partner.

Koolmezenonderzoek laat hetzelfde beeld zien. Onderzoekers van het Nederlands Instituut voor Ecologie (NIOO-KNAW) spreken over 'de macho en de padvinder'. De macho is de brutale koolmees die dicht bij de opnameapparatuur van de onderzoekers durft te komen en die lange liedjes met een snel ritme zingt. De padvinder is voorzichtiger, zit verder weg en zingt langzamer, maar wel gevarieerder. De snelle, brutale macho's bezetten de beste territoria en zoeken snel naar voedsel, maar slordig. Ze concentreren zich op 1 voedselbron en dat gaat alleen goed als er voldoende van is. De voorzichtige vogels speuren grondig naar voedsel, maar krijgen de mindere territoria.

Ongeveer 50 procent van de persoonlijkheid is erfelijk, de andere helft wordt bepaald door omgevingsfactoren. Deze individuele verschillen kunnen zorgen voor een grotere kans om te overleven. En ze beïnvloeden de partnerkeus.

Heggenmus

Dubbele agenda

‘Unobtrusive, quiet and retiring, without being shy, humble and homely in its deportment and habits, sober and unpretending in its dress, while neat and graceful, the dunnock exhibits a pattern which many of a higher grade might imitate, with advantage to themselves and benefit to others through an improved example.’

F.O. Morris, *A History of British Birds*, 1853

Een negentiende-eeuwse dominee en amateur-ornitholoog, Frederick Orpen Morris, gebruikte de heggenmus als rolmodel voor de Victoriaanse familiewaarden. Zijn parochianen konden een voorbeeld nemen aan de bescheiden leefwijze van de heggenmus, dacht hij. En als je dat bruingrijze vogeltje achter in de tuin over de grond ziet schuifelen, geruisloos als een muis, dan kun je je alles voorstellen bij zo’n advies. Maar zeg anno 2016 ‘heggenmus en paarbanden’ tegen een doorgewinterde vogelaar en hij of zij begint in negen van de tien gevallen met smaak te vertellen over de filmpjes op YouTube, waarin heggenmusvrouwtjes zichzelf stiekem aanbieden aan buurmannen, en over het boek van Nick Davies *Dunnock Behaviour and Social Evolution* (Oxford

University Press, 1992) waarin voor het eerst het complexe liefdesleven van de heggenmus uit de doeken werd gedaan. Door langdurige waarnemingen en DNA-onderzoek bij nakomelingen weten we nu dat bij de heggenmus van alles mogelijk is aan paarbanden: man en vrouw, een man met twee of meer vrouwen en een vrouw met twee of meer mannen. Iedere vogel heeft zijn eigen agenda, of beter gezegd: een dubbele agenda.

Mannetjes en vrouwtjes heggenmus zijn beide territoriaal. Vooral de vrouwtjes zijn aardig honkvast en kiezen hun territorium door te letten op goede nestplekken en voldoende voedsel. De mannetjes letten vooral op grootte, hun territorium is zo groot als ze nog

net kunnen verdedigen. Maar zij zijn flexibeler dan vrouwtjes en houden ook het aantal vruchtbare vrouwtjes in de gaten. Die territoria van mannetjes en vrouwtjes overlappen elkaar deels en aan het begin van het broedseizoen verdelen de mannetjes zich over de vrouwelijke territoria in de buurt. Het is denkbaar dat daarbij naast monogame paartjes ook veel trierelaties ontstaan, want zo'n vrouwelijk territorium kan best twee of meer mannelijke territoria overlappen. In veel gevallen komt het tot een driehoeksverhouding van één vrouwtje met twee mannetjes. Een dominant en een ondergeschikt mannetje. Met beide paart ze, maar met het ondergeschikte mannetje gaat dat stiekem in de heg, verborgen voor de ogen van het dominante mannetje. Zo zorgt zij ervoor dat beide mannetjes zich inzetten voor het voeden van de jongen, omdat ze denken dat het hun nakomelingen zijn. Voor de vrouw is dit de meest gunstige relatievorm, het brengt haar gemiddeld zeven jongen per nest. Maar de man is juist het meest succesvol als hij twee vrouwtjes heeft, dat levert per vrouwtje gemiddeld drie jongen.

Liefde

Liefde. In dat ene universele begrip schuilen vele nuances en ieder heeft er zijn eigen gevoel bij. Het is een emotie en emoties zijn lastig af te lezen bij vogels. Hun lichaam is helemaal bedekt met veren en hun ogen laten weinig zien, voor ons mensen. Wij kijken elkaar in de ogen en lezen in de blik van de ander hoe hij of zij zich voelt. Maar als je uitgaat van de gedachte dat vogels individuen zijn met persoonlijke afwegingen, kun je dan automatisch aannemen dat zij ook emoties hebben? Ja, zeggen veel doorgewinterde biologen uit het veld. Sommigen vinden het evident: 'Het zijn geen robots!' Anderen beginnen schoorvoetend met: 'Natuurlijk is het een antropoogeen beeld, een menselijke interpretatie van wat wij zien.' Zij leerden tijdens hun biologiestudie dat dieren instinctmatig handelen en dat hun handelen gericht is op reproductie. Nu zijn er steeds meer biologen die ervan overtuigd zijn dat dieren ook emoties kennen en soms gewoon dingen voor de lol doen. Om vervolgens met voorbeelden van waarnemingen te komen die zij niet anders te duiden vinden dan dat het verdriet of liefde moet zijn. Genegenheid. Als je kijkt naar de camera-beelden van Beleef de Lente zie je uilen kroelen met elkaar, kauwen die elkaars veren verzorgen. Dat kun je als genegenheid interpreteren. Ook al vliegen kauwen in een groep, de paartjes zijn altijd bij elkaar in de buurt en op de slaapplek gaan ze naast

elkaar zitten en poetsen ze elkaars veren. Veren poetsen is heel belangrijk voor hun overleving, want daarmee verwijderen ze vuil, stof en parasieten en ze houden het verenpak goed ingevet, dus bestand tegen weer en wind. Dat poetsen kunnen ze prima zelf, maar toch verzorgen ze elkaar. Je ziet het ook bij ransuilen: bijzonder, want het zijn roofvogels, die elkaar zouden kunnen doden, omdat het nu eenmaal roofvogels zijn.

Aan de ene kant hebben we dus waarnemingen en menselijke interpretaties. Maar emoties zijn ook meetbaar. Een emotie is een neurologisch proces en de hormoonhuishouding bij verliefde mensen bijvoorbeeld kun je meten. We weten van onderzoek bij mensen dat specifieke delen van de hersenen worden geactiveerd zodra je bepaalde emoties ervaart. Bij zoogdieren is dit ook vastgesteld en bij zebrevinken wordt er sinds kort onderzoek naar gedaan, maar daar zijn nog geen resultaten van bekend. Liefde bij vogels laat zich op dit moment dus nog niet meten. Stresshormonen wel. In een Oostenrijks experiment bij grauwe ganzen is eens bij een echtpaar een van de partners weggenomen. En wat gebeurde er? Het gehalte aan stresshormonen schoot bij de achtergebleven gans flink omhoog. Een nieuwe partner erbij zetten hielp niks, de waarden bleven hoog. Pas toen de 'eigen' partner teruggeplaatst werd, daalde het stresshormoongehalte weer. Conclusie van de onderzoekers: ganzen missen niet een partner, ze missen hún partner.

Dus: we kunnen stresshormonen meten, we kunnen het gedrag bestuderen, maar wat er zich daadwerkelijk in het hart van een vogel roert, dat is iets waarnaar we slechts kunnen gissen. Veel

wetenschappers wagen zich daar maar niet aan. Ornithologen in Duitsland van het Max Planck Institute for Ornithology, weken enigszins af van de trend, zij namen het woord 'love' in de mond. Emoties! Zij voerden een onderzoek uit met 160 zebravinken, die ze opsplitsten in 4 groepen van 20 mannetjes en 20 vrouwtjes. Binnen de groep lieten zij de vogels elkaar het hof maken. Nadat ze een partner hadden gekozen, mocht de helft een paartje blijven en de andere helft werd uit elkaar gehaald en apart gezet. Zij werden gedwongen een paar te vormen met een andere partner. En wat bleek? Uit deze gedwongen huwelijken kwamen 3 keer meer onbevuchte eieren dan bij de andere paren en er stierven meer jongen. De vrouwtjes waren minder bereidwillig om te paren en de mannetjes spanden zich minder in om voor de jongen te zorgen. Zonder liefde – of vrije keuze – dus minder jongen.

Bioloog Jan Beekman vertelt over een bijzondere ervaring tijdens het ringen van knobbelzwanen: 'Emoties bij vogels is heel antropogeen gedacht, maar ik heb een keer iets bijzonders meege maakt. Een van de jongen begon tijdens het ringen ineens vreemd met zijn kop te slingeren. Mogelijk kreeg hij een herseninfarct of iets dergelijks. We zetten het jong snel terug in het water, maar het zag er niet goed uit. Hij leek halfzijdig verlamd en zakte onder water. De ouders kregen dat in de gaten en gingen met hun snavel onder zijn koppie om het boven water te houden. Een vreselijk emotioneel moment. Heel bijzonder om te zien hoe die ouders nog veel meer ontdaan waren dan wij. Het jong heeft het uiteindelijk niet gered.'

Vroeger dachten we dat alle vogels monogaam waren, maar ondertussen weten we wel beter. Wie weet wat we nog meer niet weten.

Kauw

Liefde voor het leven

Kauwen zijn waarschijnlijk de slimste vogels van ons land. Ze kunnen zichzelf herkennen in een spiegel, kunnen tot zeven tellen (en nog sneller dan wij) en hebben een uitstekend geheugen. Ook zijn het misschien wel de trouwste vogels. Ze leven in groepen met een complexe sociale structuur en hiërarchie. De paartjes blijven een leven lang bij elkaar, soms tot twintig jaar. Ze zijn voortdurend in elkaars nabijheid. Ze foerageren samen, vliegen samen, rusten en slapen samen. Als ze naast elkaar zitten, poetsen ze vaak elkaars veren. Bijzonder is dat de man de vrouw zelfs buiten het broedseizoen af en toe voedsel aanbiedt. Het is liefde in goede en in slechte tijden, want zelfs als een van beide ziek wordt of om wat voor reden dan ook niet kan paren, dan nog blijven ze bij elkaar.

Echtscheiding komt wel voor, maar voornamelijk bij jonge, onervaren kauwen. Als het eerste broedsel niet succesvol is, kiest gemiddeld 20 procent van de paartjes ervoor om uit elkaar te gaan en een andere partner te zoeken. Vanaf het derde jaar zijn de paartjes sterk monogaam.

Omdat ze een leven lang bij elkaar blijven, gaan kauwen niet met de eerste de beste in zee. Ze zijn heel kieskeurig in het vinden van een juiste partner. Zo sterk zelfs, dat het niet mogelijk is om

te kweken met kauwen die in gevangenschap leven. En ook in het wild komt het voor dat sommige vogels hun leven lang geen partner vinden en nooit paren.

Al in november begint de hofmakerij, die zich afspeelt rondom de broedplekken. De man probeert indruk te maken op de vrouw die hij op het oog heeft door te ruziën met andere mannen. Daarbij vertoont hij wat teatraal, stoer gedrag. Dat geruzie is vooral voor de show, bij kauwen komt het vrijwel nooit tot vechten.

Vervolgens gaat de man bij een broedplek zitten en lokt haar met een roep. Als ze geïnteresseerd is, roept ze terug en gaat ze naar hem toe. Met een begroetingsceremonie geeft zij haar ‘jawoord’. Hun hele leven zullen ze diezelfde roep blijven gebruiken als ‘hun’ roep.

‘Ontegenzeglijk verdient de kauw de eerste prijs voor liefde, genegenheid en rotsvast verantwoordelijkheidsgevoel voor de partner. Het openlijk vertoon van hun liefde houdt niet op als de hofmakerij voorbij is, maar duurt hun hele leven. Hun verhouding verdiept zich meer en meer.’

Uit: *De kauw*, Achilles Cools